

1. Gazdasági rendszer

(Taksás Balázs)

„Megmondom, mi az, amiben nem hiszek: egy gazdasági rendszer, amit a 16. században találtak ki, egy másik, amit a 19. században. Belefáradtam a kapitalizmusról és szocializmusról szóló vitákba, a 21. században élünk, olyan gazdasági rendszerre van szükségünk, amelynek alapját a demokrácia és etika képezi.”

Michael Moore

A versenyképesség kérdéseinek megértéséhez szükséges, hogy tisztában legyünk a gazdasági rendszer működésével. Ezért ebben az első fejezetben a nemzetgazdaság működését, annak szektorait, piacait, valamint a működést jellemző és leíró gazdasági mérőszámokat mutatjuk be nagyon röviden. A nemzetgazdaság működését alapvetően a piaci koordináció határozza meg, de a fejezet utolsó pontjában szólnunk az állam szerepéről is.

A fejezet elolvasása során a következő kérdésekre kapunk választ:

1. Hogyan működik egy ország gazdasági rendszere?
2. Hogyan keletkezik jövedelem egy gazdaságban?
3. Milyen alapmutatókkal mérjük a nemzetgazdaság működését?
4. Miért kiemelten fontos egy ország számára a külgazdasági egyensúly megléte?
5. Mi az állam alapvető szerepe a nemzetgazdaság működésében?

1.1. A nemzetgazdaság működése

Ahhoz, hogy megérthessük a versenyképesség kiemelt fontosságát, szükséges, hogy ismerjük a gazdasági rendszer alapvető működését. Azt, hogy hogyan teremt értéket a gazdaság, és hogy milyen tényezők és folyamatok szükségesek ezen értékteremtéshez. Ebben a fejezetben röviden ezt mutatjuk be.

A termelési tényezők (természeti kincsek, munkaerő, tőke, tőkejavak, vállalkozói tevékenység, információ) és az ezekből előállított javak (termékek, szolgáltatások) előállítási, elosztási és felhasználási folyamatait gazdasági rendszernek nevezzük. Mióta az emberi lét közösségbe, majd társadalomba szerveződött, azóta folyamatosan létezik gazdasági rendszer, hiszen a termelési feladatokat, valamint az ezekhez szükséges erőforrásokat valahogy mindig el kellett osztani a közösség (társadalom) tagjai között. A történelem során különböző gazdaságrendszer-típusok alakultak ki. Napjainkban e típusokat a szerint különböztetjük meg, hogy milyen mértékben a piaci koordináció (vagyis a piaci keresleti-kínálati viszonyok), és milyen mértékben a bürokratikus koordináció (vagyis az állami szabályozás)

határozza meg ezeket az előállítási, elosztási és felhasználási folyamatokat. A tervutasításos gazdasági rendszer a szocialista társadalmi berendezkedés gazdasági rendszere, ahol kizárólag az állami szabályozás döntött a termelési tényezők felhasználásáról, valamint a termékek és szolgáltatások előállításáról. A piacgazdaság a kapitalista társadalmi berendezkedés gazdasági rendszere, ahol a piaci keresleti-kínálati viszonyok döntenek arról, hogy milyen termelési tényezők felhasználásával milyen termékeket és szolgáltatásokat állítanak elő a gazdaságban. Azonban részleges állami beavatkozás (szabályozás) itt is van, amelynek mértéke a társadalmi igénytől függ.

A gazdasági rendszernek különböző szintjei vannak. A mikroszint az egyes gazdasági szereplők (vállalatok, fogyasztók, a termelési tényezők tulajdonosai, állami szervezetek) közötti interakciókat jelenti. Makroszinten a gazdasági rendszer alatt a nemzetgazdaság működését értjük. Nemzetközi vagy globális szinten pedig a világgazdasági rendszer mechanizmusait és folyamatait. Mivel ebben a tankönyvben alapvetően a nemzeti versenyképességgel és annak összetevőivel foglalkozunk, ezért itt, az 1. fejezetben a makroszintű gazdasági rendszer, azaz a nemzetgazdaság működését mutatjuk be nagyon röviden összefoglalva.

A nemzetgazdaság egy ország gazdasági rendszerét, az országban zajló termelési, szolgáltatási és elosztási folyamatokat jelenti. Egy nemzetgazdaságon belül szektorokba soroljuk a hasonlóan viselkedő, hasonló céllal és motivációval rendelkező gazdasági szereplőket. Általában öt nemzetgazdasági szektort különböztetünk meg:

- *Háztartási szektor:* idetartoznak mindazon szereplők, akik szükségleteiket termékek és szolgáltatások fogyasztásával elégítik ki.
- *Vállalati szektor:* idetartoznak azok a szervezetek, amelyek profitszerzés céljából termelési tényezőkből termékeket és szolgáltatásokat állítanak elő és értékesítenek.
- *Nonprofit szektor:* idetartoznak mindazon szervezetek és intézmények, amelyek szintén valamilyen terméket és szolgáltatást állítanak elő, azonban céljuk nem a profitszerzés, hanem valami társadalmi cél vagy igény elérése, kielégítése.
- *Bankszektor:* idetartoznak mindazon szervezetek és intézmények, amelyek a tőke (megtakarítások) keresletével és kínálatával foglalkoznak.
- *Állami szektor:* az állami szervezet és intézmények összessége, amelyek célja az ország és a társadalom egésze, illetve egyes funkcionális területei (biztonság, gazdaság, oktatás, egészségügy, környezetvédelem stb.) működésének fenntartása és biztosítása. A részben vagy többségben állami tulajdonban lévő vállalatok, amennyiben működésüket döntően a piaci keresleti-kínálati mechanizmusok határozzák meg, a vállalati szektorhoz sorolandók.

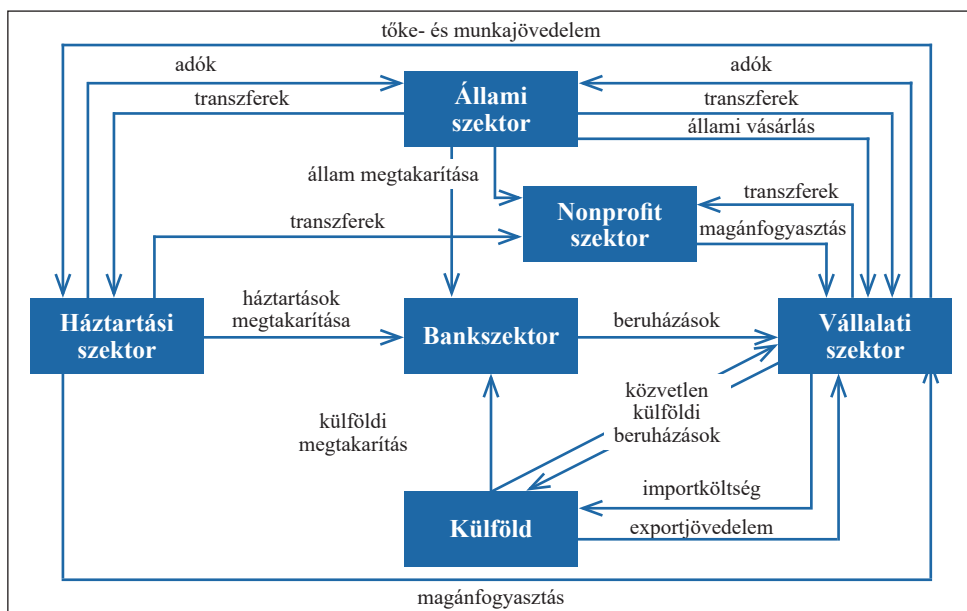
Ezen szektorok tagjai a nemzetgazdaság különböző piacain kerülnek kapcsolatba más szektorok tagjaival. Ezeket a piacokat makropiacoknak nevezzük, és alapvetően a következőket különböztetjük meg:

- *Áru- és szolgáltatáspiac:* ezen a piacon alapvetően az előállított termékek és szolgáltatások cserélnek gazdát. Szintén idetartozik a termelés során felhasznált anyagi és szolgáltatásinputok (beleértve a természeti erőforrásokat) cseréje is. Ebből adódóan a kínálati oldalon a vállalati szektort találjuk, hiszen ő az előállító, míg a keresleti oldalon egyaránt ott található a háztartási, az állami, a vállalati és a nonprofit szektor is, hiszen minden szereplő vásárol termékeket és szolgáltatásokat.

- *Tőkepiac:* itt kerül sor a megtakarítások kölcsönadására és kölcsönvételére. Általában az a jellemző, hogy a kölcsönadó, azaz kínálati oldalon a háztartások, a kölcsönvevő, azaz keresleti oldalon a vállalkozások vannak. Ennek oka, hogy a vállalkozásoknak a beruházásaikhoz saját belső forrásaikon túl legtöbbször szükségük van külső forrásra, külső tőkére is. Az állami szektor tőkepiacon betöltött szerepét a költségvetési egyenlege határozza meg. Amennyiben az egyenleg pozitív, tehát több az állam bevétele, mint a kiadása, akkor ő is a kínálati oldalon szerepel. Amennyiben negatív, azaz költségvetési hiány áll fenn, abban az esetben az állam is a keresleti oldalon található, mivel hitelt vesz fel működéséhez.
- *Pénzpiac:* a gazdaság működéséhez, a gazdasági tranzakciók lebonyolításához elengedhetetlen csereeszköz a pénz. A pénzpiacon a likvid pénzeszközök kereslete és kínálata történik. A kínálati oldalon az állam tulajdonában lévő központi bank (nemzeti bank) áll, mivel ez az intézmény határozza meg a monetáris politikát, és ezen keresztül alakítja a gazdaságban lévő pénzmennyiséget. A keresleti oldalon pedig megjelenik az összes szektor, hiszen minden gazdasági szereplőnek szüksége van pénzre mint eszközre gazdasági tranzakcióinak lebonyolításához.
- *Munkaerőpiac:* a munkaerőpiacon a munkaerő kereslete és kínálata zajlik. A kínálati oldalon a háztartásokat találjuk, a keresleti oldalon pedig kiemelten a vállalati szektort és kisebb részben az állami, nonprofit, illetve a bankszektor. A munkaerőpiac a másik két termelési tényező piacával (tőkepiac, pénzpiac) szemben sokkal heterogénabb mind kínálati oldalon, mind keresleti oldalon. Sok eltérő képzettség, készségek és tudás jelenik meg a piacon. Hiszen ahogy egy anyagmérnök, egy ács vagy egy orvos eltérő és egymással nem helyettesíthető tudással rendelkezik, ugyanúgy egy kohász, ács vagy belgyógyász munkakör is teljesen eltérő követelményeket támaszt a betöltőjével szemben.

A nemzetgazdaság működését, az egyes szektorok közötti kapcsolatokat az 1. ábra mutatja be, kiegészítve azzal, hogy ezen az ábrán külön szektorként ábrázoltuk a „Külföldet”, amely a más nemzetgazdasághoz köthető szereplőket jelöli. Ennek oka, hogy napjaink globalizált világában nincsen olyan nemzetgazdaság, amely önálló zárványként, teljes elszigeteltségben működteti termelési és szolgáltatási folyamatait, és nem kerül kapcsolatba más nemzetgazdaságokkal. Éppen ellenkezőleg, manapság az a jellemző, hogy a nemzetgazdaságok egyre nyitottabbak, azaz a nemzetközi gazdasági kapcsolatok egyre nagyobb méreteket öltenek, és az egyes nemzetgazdaságok termelési és szolgáltatási képessége egyre inkább a külföldi gazdasági szereplőkkel fenntartott kapcsolatokon múlik. Ennek oka az, hogy a technológiai fejlődés következtében egyre bonyolultabb, egyre összetettebb termékeket és szolgáltatásokat állítunk elő. Egy-egy nemzetgazdaság – még a legnagyobb és legfejlettebbek sem – nem rendelkezik mindazon speciális termelési tényezőkkel, képességekkel, technológiával és tudással, amelyek ezen termékek és szolgáltatások önálló létrehozását lehetővé tennék. Így ezek létrehozása csak nemzetközi kooperáció révén valósulhat meg. Ebbe a nemzetközi kooperációba egyaránt beletartozik a termelési együttműködés, azaz a termék és szolgáltatás inputok nemzetközi kereskedelme, valamint a munkaerő, a tőke és a technológia nemzetközi áramlása is. A nemzetgazdaságok működőképessége tehát kölcsönösen függ egymástól, és ezt interdependenciának nevezzük. Egy ilyen kölcsönös függőségen alapuló nemzetközi gazdasági rendszerben különösen fontos, hogy egy nemzetgazdaság versenyképes legyen.

Az 1. ábrán a szektorok közötti érték- (jövedelem-)áramlást látjuk. A vállalati szektor által előállított termékek és szolgáltatások piaci értéke jelenti azt a jövedelmet, amely a gazdaságban keletkezik. A vállalatoknál keletkezett jövedelem egy hányada adók formájában az államhoz kerül, amelynek egy részét különböző támogatások (transzferek [1.]) formájában visszakapja a vállalati szektor. Az ily módon, az adókkal és a vállalatoknak nyújtott transzferekkel korrigált érték munka- és tőkejövedelemként a vállalatoknál dolgozó, illetve az azokat tulajdonló magánszemélyekhez kerül a háztartási szektorba, akik ebből szintén adókat fizetnek az államnak, és transzfereket kapnak vissza tőle. Az ezek után a háztartásoknál maradt összeget rendelkezésre álló jövedelemnek nevezzük. Ennek egy részét a háztartások elfogyasztják, azaz termékeket és szolgáltatásokat vásárolnak belőle. A maradékot nevezzük megtakarításnak, amelynek egy részéből a nonprofit szervezeteket támogatják, a többit pedig kölcsönadják a bankszektornak mint a tőkepiac egyik legfontosabb szereplőjének, működtetőjének.

1. ábra

Jövedelemáramlás a nemzetgazdaság szektorai között

Forrás: a szerzők szerkesztése

Az állam is vásárol, hiszen fogyaszt termékeket és szolgáltatásokat napi működése során, illetve ezekre szüksége van az állami beruházásokhoz is. Az állami szektorban az adók jelentik a bevételt, az állami vásárlás (fogyasztás + beruházás) és az általa nyújtott transzferek a kiadást. A bevétel és a kiadás különbsége pedig a költségvetési egyenleg. Amennyiben ez pozitív, úgy az államnak megtakarítása van, amit elhelyez a bankszektornak (a tőkepiacon), ha negatív, akkor hitelt vesz fel onnan.

A bankszektor a nála elhelyezett megtakarításokat (amelyek egy része érkezik külföldről is) kihitelezi a vállalati szektornak azért, hogy az beruházásokat tudjon végrehajtani.

A beruházás a termelés és szolgáltatás jövőbeni szintjének fenntartása érdekében végzett tevékenység. Ugyanis a termelőeszközök folyamatosan öregednek, kopnak, elavulnak, amit amortizációnak nevezünk. Amennyiben ezt az amortizációt nem ellensúlyozzuk beruházásokkal, úgy előbb-utóbb a termelés és szolgáltatás – és ezzel együtt a jövedelem-előállítás – szintje, azaz a gazdasági teljesítmény csökkenni kezd. A beruházások megfelelő szintje tehát kulcsfontosságú a gazdasági rendszer működéséhez. Mivel azonban a beruházásokhoz a vállalatoknak külső forrásokra van szüksége, a gazdasági teljesítmény szinten tartásához és fejlődéséhez elengedhetetlen, hogy a háztartások minél több megtakarítást helyezzenek el a bankrendszerben. Törvényszerűség, hogy amelyik társadalomban magasabb a megtakarítási hajlandóság, ott gyorsabb lesz a gazdasági növekedés üteme. Ennek oka az, hogy ha sok megtakarítás van a tőkepiac kínálati oldalán, akkor mindig lesz olcsó forrás a vállalatoknak beruházásaik végrehajtásához, s ezáltal a termelés és szolgáltatás jövőbeni szintje könnyen növelhető. (Az ábrán látható az is, hogy tőke a hazai pénzpiacot kihagyva közvetlenül is érkezhethet külföldről közvetlen külföldi beruházások beáramlása formájában. Ilyenkor külföldi vállalatok belföldi vállalatokat alapítanak, vásárolnak fel, vagy már korábban itt lévő vállalataik tőkeállományát növelik meg.)

1.2. A nemzetgazdasági egyenlet

A nemzetgazdasági egyenlet az áru- és szolgáltatáspiari egyensúlyt jelenti, amely szintén leolvasható az 1. ábráról. Az áru- és szolgáltatáspiac kínálati oldalán azok az áruk és szolgáltatások találhatók, amelyeket a vállalati szektor előállít. A keresleti oldalon ezen áruk és szolgáltatások felhasználási módjai találhatók. Vagyis az, hogy a különböző szektorok tagjai milyen céllal veszik meg a vállalatok által előállított jószágokat. Felhasználási mód lehet a magánfogyasztás (döntően a háztartások, kisebb mértékben a nonprofit szektor részéről), lehet állami vásárlás, valamint lehet beruházási célú vásárlás, amikor másik vállalat vásárolja meg az árut vagy szolgáltatást további felhasználás céljából. További felhasználási mód, amikor egyes árukat és szolgáltatásokat külföldi vásárlók felé értékesítenek export formájában. Azonban mind a magán-, mind az állami fogyasztás, mind a vállalati beruházások során felhasználunk külföldről vásárolt importjavakat is, így ezek értékét le kell vonni az egyenlet keresleti oldalából. A nemzetgazdaság egyenlete tehát a következőképpen néz ki:

$$\text{előállított termékek és szolgáltatások értéke} = \text{magánfogyasztás} + \text{állami vásárlás} \\ (\text{állami fogyasztás} + \text{állami beruházás}) + \text{vállalati beruházás} + \text{export} - \text{import}.$$

Az egyenlet keresleti oldalán a legnagyobb értéket a magánfogyasztás veszi fel. Ez adja általában az előállított termékek és szolgáltatások felhasználásának 50–80%-át. Minél nagyobb az export, valamint az import értéke az előállított termékek és szolgáltatások értékéhez viszonyítva, annál nyitottabb egy nemzetgazdaság.

Az egyenlet értéke egyben azt a jövedelmet is jelenti, amely a nemzetgazdaságban keletkezik, s amellyel annak szereplői rendelkezni fognak. Azaz minél nagyobb értékben állít elő termékeket és szolgáltatásokat egy gazdasági rendszer, annál nagyobb jövedelem keletkezik az adott országban. Valamint ez azt is jelenti, hogy ahhoz, hogy a jövedelem nőjön egy országban, nem szükséges több terméket vagy szolgáltatást előállítani, hanem

úgy is elérheti ezt, hogy a korábbinál magasabb értékű termékeket és szolgáltatásokat állít elő a vállalati szektor.

1.3. A gazdasági rendszer legfontosabb mutatói

Egy nemzetgazdaság működését mindenképpen érdemes és szükséges is különféle mutatókkal mérnünk. Ebben a pontban most csak azokat a legfontosabbakat emeljük ki, amelyek megjelenhetnek egy ország versenyképességének elemzése során. Ezért elsősorban a gazdasági teljesítménnyel és annak szerkezetével, az árszínvonal-változással, a munkaerőpiaccal és a külgazdasági egyensúllyal kapcsolatos indikátorokat mutatjuk be.

A gazdasági teljesítmény mérése

A gazdasági teljesítmény mérése során azt akarjuk megvizsgálni, hogy milyen értékben állít elő termékeket és szolgáltatásokat az adott nemzetgazdaság (vagy annak egy földrajzi egysége). A korábban leírtaknak megfelelően ezzel azt is mérjük, hogy mekkora jövedelem keletkezik a gazdaságban. A gazdasági teljesítmény mérésének nemzetközi módszertana és mutatórendszere van. Ezt a nemzeti számlák rendszerének (SNA – System of National Account) nevezzük.

A rendszerben a legelső mutató a bruttó kibocsátás (GO – Gross Output). Ez egy szuperbruttó mutató, amely nem szűri ki sem a térbeli, sem az időbeli halmozódást, ezért csak mérési módszertani szerepe van, gazdasági jelentősége nincsen. Ennek oka, hogy értéke tartalmazza az összes előállított termék és szolgáltatás piaci értékét. Mivel azonban a termékek és szolgáltatások döntő része az előállítási lánc során beépül újabb termékekbe vagy szolgáltatásokba, hozzájárulva azok piaci értékének kialakulásához, így többször, halmozottan vesszük figyelembe ugyanazt az értéket. Például, ha a gazdaság termel 1 milliárd forint értékű étkezési búzát, majd ezt megveszik a malmok, amelyek őrölnék belőle 2 milliárd forint értékű lisztet, amelyet értékesítenek a pékségeknek, amelyek aztán sütnék belőle 5 milliárd forint értékű kenyeret, akkor a 2 milliárd forint értékű liszt kétszer fog megjelenni a GO-ban, hiszen egyszer önmagában mint az előállított liszt értéke, másrésztől az 5 milliárd forint értékű kenyér részeként, hiszen a kenyér értékében benne van a hozzá felhasznált liszt értéke is. És ugyanígy az 1 milliárd forint értékű búza is háromszor fog megjelenni a GO-ban, hiszen önmaga mellett megjelenik a liszt értékében és a liszt részeként a kenyér értékében is. Pedig igazából csak egyszer állították elő. Ezt nevezzük térbeli halmozódásnak.

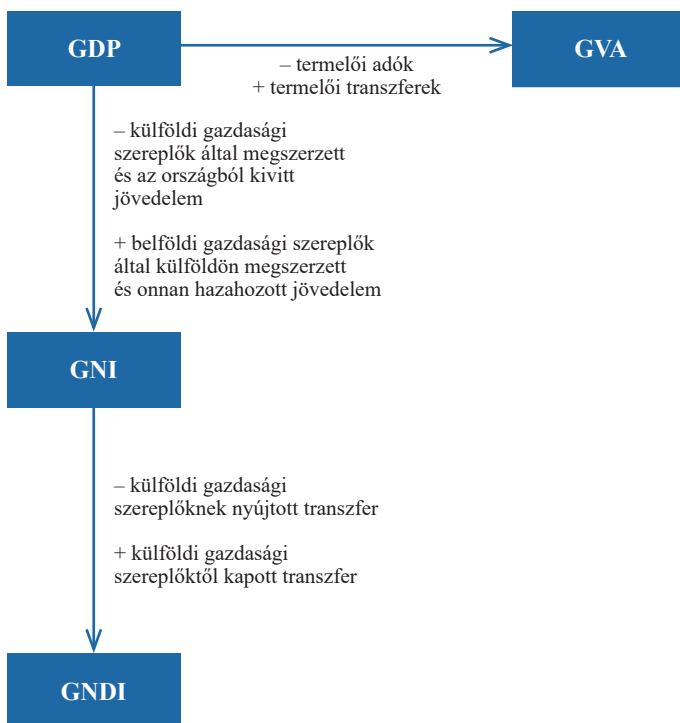
A térbeli halmozódás kiszűrésére hozták létre a bruttó hazai össztermék (GDP – Gross Domestic Product) és a bruttó hozzáadott érték (GVA – Gross Value Added) mutatókat, amelyek már a gazdasági teljesítmény valós értékét mutatják. A GVA egy adott földrajzi területen adott időszakban keletkezett hozzáadott érték összességét mutatja. A hozzáadott érték nem más, mint hogy az adott termelési/szolgáltatási folyamat során keletkezett output nettó (adómentes) értékéből kivonjuk az adott output létrehozásához felhasznált input ter-

mékek és szolgáltatások nettó értékét. Az előző példát tekintve a malmok 2 milliárd forint értékű lisztet hoztak létre 1 milliárd forint értékű búza felhasználásával, azaz az általuk előállított hozzáadott érték 1 milliárd forint volt. Míg a pékségek – szintén leegyszerűsítve a példát, hogy lisztet kívül semmit nem használtak fel a kenyér előállításához – 5 milliárd forint értékű kenyeret állítottak elő 2 milliárd forint értékű liszt felhasználásával, így az ő általuk teremtett hozzáadott érték 3 milliárd forint. Ezen számítási módszerrel kiszűrjük a térbeli halmozódást, s minden munkafolyamatot csak az általa előállított érték erejéig vesszük figyelembe a gazdasági teljesítmény mérésekor.

A GDP nemzetgazdasági szinten csak annyiban különbözik a GVA-tól, hogy a GVA-hoz hozzáadjuk az állam által a termékek és szolgáltatások előállítására és értékesítésére kivetett adókat, majd kivonjuk belőle az állam által a vállalati szektornak termékek és szolgáltatások előállításához nyújtott transzferek értékét. Így a GDP a bruttó, azaz piaci értékeket felhasználva számolja a hozzáadott értéket. (Az előző példában ez azt jelentené, hogy mind a búza, mind a liszt, mind a kenyér árát megnöveljük a rá vonatkozó általános forgalmi adóval [áfával], illetve – amennyiben kaptak ilyet – levonjuk belőle az előállító cégek által kapott támogatás összegét, és ezután mérjük minden egyes munkafolyamatnál a hozzáadott értéket.) Egyes szakértők szerint a bruttósított hozzáadott érték számítása azért torzítja a gazdasági növekedés mérését, mert amennyiben az állam megnöveli az adókat, úgy nagyobb hozzáadott érték keletkezik bruttó értéken számolva, és így emelkedik a GDP-növekedés értéke. Más szakértők szerint viszont ez nem torzítás, mivel a megnövelt adóból az állam is több szolgáltatást hoz létre (honvédelem, államigazgatási szolgáltatások stb.), így a gazdasági teljesítmény valóban növekszik.

A GDP az áru- és szolgáltatáspiac keresleti, azaz felhasználási oldaláról is mérhető, mégpedig a már ismertett nemzetgazdasági egyenlettel, ahol összeadjuk a magánfogyasztást, az állami vásárlást (állami fogyasztás és állami beruházás), a magánberuházás és az export értékét, és mindenképp kivonjuk az import értékét.

Nagyon fontos mutató a bruttó nemzeti jövedelem (GNI – Gross National Income). Ezt az indikátort a GDP-ből képezzük úgy, hogy kivonjuk belőle a külföldi gazdasági szereplők által az adott országban megszerzett és onnan hazavitt jövedelmet, és hozzáadjuk az adott ország gazdasági szereplői által más országban megszerzett és onnan hazahozott jövedelmet. Itt a jövedelemmozgás alapvetően a tőkejövedelem (profit, kamatok) repatriálását, azaz anyavállalatnak történő hazautalását, illetve a külföldi munkavállalás esetén a megszerzett munkabér anyaországi elköltését jelentheti. Emellett az Európai Unió belül módosító tétel az Európai Unió költségvetésébe befizetett, illetve onnan különböző támogatások formájában visszakapott összegek. Tehát a különbség a két mutató között az, hogy a GDP azt mutatja meg, hogy egy országban mekkora jövedelem keletkezett, a GNI pedig azt, hogy az adott országban mekkora jövedelem realizálódott, vagyis mekkora jövedelemmel rendelkeznek valójában a hazai gazdasági szereplők. Ilyen módon a GNI lehet magasabb és alacsonyabb is, mint a GDP. Jellemzően a legfejlettebb országok esetében magasabb, mivel ezen országok cégei jelentős profitot hoznak haza külföldről leányvállalataik révén. A GDP-nél a GNI mindenképpen hasznosabb mutató, ha különböző társadalmak fejlettségét, életszínvonalát szeretnénk összehasonlítani.

2. ábra

A nemzetgazdasági teljesítményt és jövedelmet mérő főbb mutatók kapcsolatrendszere

Forrás: a szerző szerkesztése

Kisebb jelentőségű, de az SNA-rendszer része a bruttó nemzeti rendelkezésre álló jövedelem (GNDI – Gross National Disposable Income). Ezt a mutatót a GNI-ből kapjuk meg úgy, hogy kivonjuk belőle az országból kiáramló transzfereket, és hozzáadjuk az országba beáramló transzfereket. Jelentősége azért kisebb, mert értékét tekintve általában jelentéktelen az eltérés a GNI-hoz képest. Csak a legszegényebb országok esetében találunk nagyobb eltérést, amikor ezen országok és társadalmuk működésének fenntartása jelentős részben külföldről kapott segélyekből történik. Ilyenkor a GNDI jóval nagyobb lehet, mint a GNI.

Az előző mutatóknak létezik a nettósított (nettó hazai össztermék – NDP; nettó nemzeti jövedelem – NNI; nettó nemzeti rendelkezésre álló jövedelem – NNDI) változata is. Ez esetben a nettósítás azt jelenti, hogy kiszűrjük az időbeli halmozódást, vagyis azt, hogy a jelen időszakban előállított termékek és szolgáltatások létrehozása során felhasználnuk korábbi időszakban előállított értékeket is. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a bruttó mutatókból kivonjuk az adott időszakban végbemenő amortizáció (értékcsökkenés) összegét, és így kapjuk meg a nettó mutatót. Hiszen miközben az időszak során termeltünk és szolgáltatunk, és ezzel értéket (jövedelmet) teremtettünk, az ezek előállításához szükséges gépek, eszközök, berendezések koptak, öregedtek, avultak, így csökkent az értékük.

Gazdasági teljesítményt mérő mutatók számítása

Tegyük fel, hogy egy nemzetgazdaság kapcsán a következő adatokat ismerjük:

- Magánfogyasztás: 100 milliárd euró
- Állami fogyasztás: 50 milliárd euró
- Állami beruházás: 30 milliárd euró
- Magánberuházás: 50 milliárd euró
- Export: 30 milliárd euró
- Import: 25 milliárd euró
- Magánfogyasztás adója: 10%
- Magánfogyasztási termékek előállításának állami támogatása: 5%
- Az összes bruttó hozzáadott érték 5%-át viszik haza profitként a külföldi tulajdonú leányvállalatok.
- Az összes bruttó hozzáadott érték 2%-át viszik haza anyaországukba munkabéreként a külföldi munkavállalók.
- A hazai tulajdonú cégek külföldön lévő leányvállalatai által hazautalt profit értéke: 10 milliárd euró
- A hazai munkaerő külföldi munkavállalásából származó érték: 5 milliárd euró

Ezekből az adatokból kiszámíthatjuk az adott országra vonatkozó GDP-, GVA- és GNI-értékeket.

$$\text{GDP} = 100 \text{ Mrd} + (50 \text{ Mrd} + 30 \text{ Mrd}) + 50 \text{ Mrd} + 30 \text{ Mrd} - 25 \text{ Mrd} = 235 \text{ Mrd euró}$$

$$\text{GVA} = \text{GDP} - (100 \times 1,1) + (100 \times 1,05) = 230 \text{ Mrd euró}$$

$$\text{GNI} = \text{GDP} - (\text{GVA} \times 0,05) - (\text{GVA} \times 0,02) + 10 \text{ Mrd} + 5 \text{ Mrd} = 233,9 \text{ Mrd euró}$$

A gazdasági szerkezet mérése

A nemzetgazdaság szerkezeti (más néven strukturális) berendezkedése nagyon nagy mértékben befolyásolja annak versenyképességét. A gazdasági szerkezetet az alapján vizsgáljuk, hogy a gazdaságot ágazatokra, azon belül ágakra és tovább szakágazatokra bontjuk, és megnézzük, hogy melyik ágazatnak/ágnak/szakágazatnak mekkora a szerepe a hozzáadott érték (GDP/GVA) előállításában, illetve a foglalkoztatásban, valamint az exportban. Minél több gazdasági ág között minél kiegyensúlyozottabban oszlanak meg ezek a mutatók (azaz nincsenek olyan ágak, amelyek szerepe túlsúlyos a kibocsátásban, foglalkoztatásban, exportban), annál inkább diverzifikáltabb az adott nemzetgazdaság. A diverzifikáltságot gyakran úgy mérik, hogy az exporton belül legnagyobb hányaddal szereplő három gazdasági ág összteljesítményét viszonyítják az export egészéhez. Minél kisebb az így kapott hányados, annál diverzifikáltabb, minél nagyobb, annál homogénebb a gazdasági szerkezet. A diverzifikáltabb gazdasági szerkezet hosszú távon mindig előnyösebb a nemzetgazdaság számára. Ennek kifejtésére és bemutatására a 3. fejezetben kerül sor.

A beruházási aktivitás mérése

Ahogy említettük, a beruházások megfelelő szintje kiemelten fontos a termelési és szolgáltatási tevékenység jövőbeni fenntartásához. Éppen ezért fontos tudnunk, hogyan alakulnak a beruházások. Ezt általában a GDP-hez viszonyítva, annak százalékában mérjük. A beruházásokon belül megkülönböztetünk állóeszköz-beruházást (ezen belül ingatlan-, valamint gépieszköz-beruházást) és készletberuházást. Az egyes csoportok GDP-hez mért értékét külön-külön is figyelemmel szoktuk kísérni, mert jelzésértékűek a gazdasági teljesítmény jövőben várható alakulását illetően.

Az árszínvonal-változás mérése

Árszínvonal-változás alatt az adott országban előállított termékek és szolgáltatások, valamint a létrehozásukhoz szükséges erőforrások piaci árának módosulását értjük. Ennek mérése azért fontos, mert a gazdasági teljesítmény mérése során a termékek és szolgáltatások nominál- (piaci) összértéke azért is nőhet, mert emelkedett az árszínvonal a gazdaságban. Hiszen ha például 5%-kal több a nominál-GNI értéke, mint egy évvel korábban, de az árszínvonal is 5%-kal magasabb, akkor igazából a gazdaság teljesítménye reálértéken nem nőtt, és a társadalom a számára rendelkezésre álló jövedelemből – hiába 5%-kal magasabb az – nem tud több terméket és szolgáltatást megvenni, mint egy évvel korábban. A pénz (jövedelem) értékének különböző időszakbeli összehasonlíthatóságához tehát szükség van az árszínvonal-változás megállapítására. Azokat a mutatókat, amelyeknek az értékében kiküszöböltük az árszínvonal-változás hatását, reálmutatóknak nevezzük.

Az árszínvonal-növekedést a szakirodalom inflációnak, az árszínvonal-csökkenést deflációnak nevezi. Mérésére többféle módszertan és képlet is van attól függően, hogy milyen típusú kosarakat használunk, illetve az áruk, szolgáltatások és termelési tényezők mely csoportjának árszínvonal-változására vagyunk kíváncsiak. (Az általános, a nemzetgazdaság egészére vonatkozó árszínvonal-változást a GDP-deflátorral mérjük, amely a nominál-GDP és a reál-GDP hányadosa. [2.]

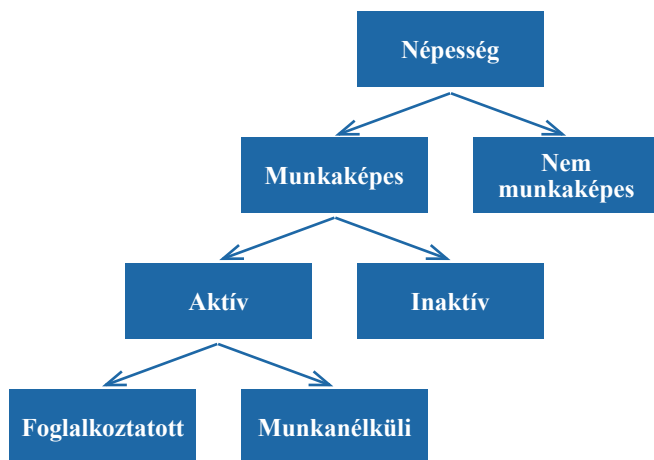
Az infláció oka hosszú időtávon mindig az, hogy a Központi Bank (Nemzeti Bank) gyorsabb ütemben növeli a pénzpiacra a pénzkínálatot, mint ahogy a gazdasági szereplők kereslete növekszik az iránt. A kereslet döntően a gazdasági teljesítménytől, tehát a reál-GDP értékétől függ, azaz hosszú távon az inflációt az okozza, hogy gyorsabban nő a pénzmennyiség a gazdaságban, mint a gazdasági teljesítmény. Rövid távon az inflációnak több oka is lehet. Ilyen lehet a gazdasági szereplők inflációs várakozása (a vállalatok ez alapján emelik az áraikat), a csökkenő munkanélküliség (ez megnöveli a keresletet az áru- és szolgáltatás piacon, ami árfelhajtó hatású), illetve ha valamely általánosan használt termelési tényezőnek (munkaerő, mezőgazdasági termékek, fontos ásványkincsek stb.) piaci ára hirtelen megnövekszik.

Munkaerőpiaci mutatók

A munkaerőpiaci mutatók segítségével azt mérjük, hogy a társadalom mekkora hányada vesz részt a termékek és szolgáltatások előállításában, azaz a jövedelemteremtésben. A népesség munkaerőpiac szerinti csoportosítását a 3. ábrán láthatjuk [3]:

Látható, hogy a társadalom munkaképes állományán belül két csoport található: az aktív és az inaktív. (Az újabb megközelítés alapján munkaerő-állománynak és munkaerő-állományon kívüli népességnek nevezzük őket. Utóbbi kategória együvé olvasztja az inaktívakat és a nem munkaképeseket.) Az aktívak további két csoportra bonthatók: foglalkoztatottakra és munkanélküliekre. Munkanélküli az, akinek jelenleg nincsen munkaviszonya, aktívan munkát keres, és amennyiben talál, képes is munkába állni, vagy már talált munkát, csak még nem kezdte meg munkaviszonyát. A foglalkoztatottak és a munkanélküliek, azaz az aktívak jelentik a munkaerőpiacon a kínálati oldalt. Ők alkalmazhatók termékek és szolgáltatások előállítására vagy állami feladatok ellátására. Az inaktív az a munkaképes, aki nem rendelkezik munkaviszonnyal, és jelenleg nem is keres munkát. Idetartoznak

a korengedményes nyugdíjban, illetve különböző szociális juttatásban részesülők mellett azok, akik feladták a munkahely keresését, mert reménytelennek találják azt. Az inaktivitás nagyon veszélyes a gazdasági rendszer számára, mert aki inaktívvá válik, annak tudása, készsége, képessége elavul, és sokszor a motivációja is megkopik ahhoz, hogy később sikeresen visszatérhessen a munkaerőpiacra. S így végleg kiesik a jövedelemtermelésből.

3. ábra

Népesség munkaerőpiac szerinti csoportosítása

Forrás: a szerző szerkesztése

A munkaerőpiaci helyzetet a következő fő mutatókkal mérjük:

- Munkanélküliségi ráta: munkanélküliek száma / aktívak száma
- Aktivitási ráta: aktívak száma / munkaképesek száma
- Foglalkoztatási ráta: foglalkoztatottak száma / munkaképesek száma

Látható tehát, hogy a munkanélküliségi ráta azt mutatja meg, hogy a munkaerőpiac kínálati oldalán lévők közül – tehát azokból, akik adott időszakban aktívak – hány százalék nem talál munkát. Míg az aktivitási ráta értékéből arra kapunk választ, hogy adott pillanatban a munkaképesek hány százaléka jelenik meg a munkaerőpiac kínálati oldalán, és ajánlja fel munkaerejét. A foglalkoztatási ráta az előzőekkel szemben nem egy, hanem két szinttel magasabban lévő halmazhoz hasonlítja a részhalmazt, azaz azt mutatja meg, hogy a munkaképes lakosság hány százaléka foglalkoztatott a mérés időpontjában.

Alapvető fontosságú, hogy egyetlen mutató alakulásából soha nem lehet véleményt kialakítani a munkaerőpiaci helyzetet illetően, hanem mindig legalább két mutatót meg kell vizsgálnunk. Hiszen például, ha csökken a munkanélküliségi ráta, annak két oka is lehet. Egyrészt lehet, hogy több munkanélküli munkát talált, ami alapvetően egy pozitív folyamat. Azonban az is előfordulhat, hogy sok munkanélküli feladta a reményt arra, hogy munkahelyet találjon, és inaktívvá vált, ami viszont nagyon negatív a nemzetgazdaság számára. Hogy valójában a kettő közül melyik történt, csak úgy tudjuk meg, ha az aktivitási rátát vagy a foglalkoztatási rátát – annak változását – is megvizsgáljuk.

A gazdasági nyitottság mérése

A gazdasági nyitottságot leggyakrabban úgy mérjük, hogy összeadjuk az export és az import értékét, és ezt viszonyítjuk a GDP-értékhez. Minél magasabb az így kapott hányados, annál nyitottabb egy gazdaság, hiszen annál nagyobb szerepe van a nemzetközi kereskedelemnek egy adott gazdaság működésében és jövedelemtermelésében. A globalizációs folyamatok hatására a nemzetgazdaságok nyitottsága az elmúlt évtizedekben (talán évszázadokban) trendszerűen nőtt. Miközben a gazdasági nyitottság értéke a 60-as évek elején átlagosan 20–30% volt, addig manapság ez 50–60%. Azaz napjainkban ugyanazon 100 egység jövedelem előállításához átlagosan 30 egységgel több külkereskedelmet kell lebonyolítani, mint 60 évvel ezelőtt. Egyértelmű, hogy minél nyitottabb egy ország, annál fontosabb a versenyképesség. Hiszen csak versenyképes cikket képes más országok piacán értékesíteni. Az országok nyitottságának növekedése tehát megmagyarázza, hogy napjainkban már miért olyan kiemelt fontosságú kérdés a versenyképesség.

Nyitott Magyarország

Vannak kiugróan nyitott gazdaságok, és sok közülük itt található Kelet-Közép-Európában. Ilyen Magyarország is, amely a világ gazdaságilag egyik legnyitottabb országa. Nálunk a mutató értéke meghaladja a 170%-ot. Ez azt jelenti, hogy 100 forint jövedelem előállításához az ország több, mint 170 forint külkereskedelmet bonyolít le. Ilyen kiugró gazdasági nyitottság mellett kiemelkedően fontos, hogy hazánk versenyképes legyen.

A külgazdasági egyensúly mérése

A versenyképesség értelmezése és elemzése szempontjából kiemelten fontos mutatók a külgazdasági egyensúly helyzetét mérő indikátorok. Ez alatt alapvetően egy ország nemzetközi fizetési mérlegét, illetve annak két komponensét, a folyó fizetési mérleget, illetve a pénzügyi (tőkeforgalmi) mérleget kell érteni.

A nemzetközi fizetési mérleg egy országnak (nemzetgazdaságnak) a külfölddel (más nemzetgazdaságokkal) lebonyolított összes gazdasági tranzakcióját mutatja ki adott időszakra vonatkozóan. Szerkezete az alábbiak szerint néz ki:

A „Tartozik” oldalon vannak azok az összegek, amelyek valamilyen tranzakció keretében elhagyják az országot. Ezek egy hazai gazdasági szereplőtől (lehet vállalati, háztartási, állami, nonprofit stb. szektor tagja) egy külföldi gazdasági szereplőhöz kerülnek. A „Követel” oldalon az ellenkező irányú pénzmozgások találhatók. Ezen összegek valamilyen tranzakció keretében külföldi gazdasági szereplőtől hazai gazdasági szereplőhöz kerülnek.

	Tartozik	Követel
1. Folyó fizetési mérleg		
1/A Árukereskedelem	import	export
1/B Szolgáltatáskereskedelem	import	export
1/C Jövedelemáramlás	külföldre átutalt jövedelem	külföldről átutalt jövedelem
1/D Transzferek	külföldre irányuló átutalások	külföldről érkező átutalások
Folyó fizetési mérleg egyenlege	1/A–D összesen	1/A–D összesen
2. Pénzügyi (tőkeforgalmi) mérleg		
2/A Közvetlen beruházások	export	import
2/B Portfólióberuházások	export (külföldön vásárolt értékpapír)	import (külföldről vásárolt értékpapír)
2/C Bankhitelek, kölcsönök	export (nyújtott hitel)	import (kapott hitel)
Pénzügyi (tőkeforgalmi) mérleg egyenlege	2/A–C összesen	2/A–C összesen
Fizetési mérleg egyenlege	1–2 összesen	1–2 összesen
3. Hivatalos tartalékeszközök mérlege		
3/A Külföldi központi bankok hazai, hivatalos értékpapírokban és nemzeti valutában lévő tartalékainak változása	tartalékok csökkenése	tartalékok növekedése
3/B Hazai központi bank tartalékainak változása	tartalékok növekedése	tartalékok csökkenése
Hivatalos eszközök egyenlege	3/A–B összesen	3/A–B összesen
Számla egyenlege	1–3 összesen	= 1–3 összesen

4. ábra

Nemzetközi fizetési mérleg szerkezete

Forrás: a szerző szerkesztése

A folyó fizetési mérlegben vannak a nemzetközi áru- és szolgáltatáskereskedelemmel, a munka- és tőkejövedelem nemzetközi áramlásával, valamint az egyoldalú transzferáramlással kapcsolatos tranzakciók. Például, ha egy „A” országbeli vállalat értékesít valamilyen terméket egy „B” országbeli vállalatnak, akkor annak értéke „A” ország folyó fizetési mérlegének „Követel” oldalán lesz, a vevő vállalat országánál pedig a mérleg „Tartozik” oldalán szerepel ugyanez az összeg. Vagy ha egy turista érkezik „B” országból „A” országba, akkor az általa utóbbi helyen elköltött összeg szintén a „Követel” oldalon szerepel „A” ország folyó fizetési mérlegében, és a „Tartozik” oldalon „B” országában. Ugyanígy, ha „B” országból egy bank kamatot fizet egy „A” országbeli banknak korábbi kölcsöne után, vagy egy „B” országban lévő leányvállalat hazautalja (repatriálja) profitját „A” országbeli anyavállalatának, ezek a tételek is a folyó fizetési mérlegben lesznek, mégpedig a „Követel” oldalon „A” országban (ahova a pénz érkezik), és a „Tartozik” oldalon „B” országban (ahonnan a pénz érkezik). Miután minden a folyó fizetési mérlegben lévő tétel értékét összegeztük a „Követel”, valamint a „Tartozik” oldalon, akkor megkapjuk az ország folyó fizetési mérlegének egyenlegét. Amennyiben a „Követel” oldalon lévő összérték nagyobb, mint a „Tartozik” oldalon lévő, úgy a folyó fizetési mérleg többletéről, amennyiben kisebb, úgy a folyó fizetési mérleg hiányáról beszélünk az adott ország esetében. Egyenlőség esetén az ország folyó fizetési mérlege egyensúlyban van.

A pénzügyi mérlegben a tőke nemzetközi áramlásával kapcsolatos tételek szerepelnek. [4.] A „Követel” oldalon van a tőkeimport, amikor külföldi tőke érkezik az országba (vagy hazai jön vissza), a „Tartozik” oldalon van a tőkeexport, amikor a tőke elhagyja az országot, azaz hazai tőkebefektetés történik külföldön, vagy a külföldi tőke távozik az országból. Például, ha egy „B” országbeli vállalat beruházást hajt végre „A” országban, vagy megvásárol egy vállalatot ott, akkor a beruházás vagy a vásárlás összege „A” ország pénzügyi mérlegében a „Követel”, „B” ország pénzügyi mérlegében a „Tartozik” oldalon szerepel. Ugyanígy, ha bármilyen „B” országbeli gazdasági szereplő „A” országbeli értékpapírt (kötvényt, részvényt) vásárol, vagy „A” országbeli szereplőnek nyújt kölcsönt, hitelt, akkor ez az összeg szintén a „Követel” oldalon szerepel majd „A” ország esetében, és a „Tartozik” oldalon „B”-nél. Miután itt is minden tétel értékét összegeztük a „Követel”, valamint a „Tartozik” oldalon, akkor megkapjuk az ország pénzügyi mérlegének egyenlegét. Amennyiben a „Követel” oldalon lévő összérték nagyobb, mint a „Tartozik” oldalon lévő, úgy a pénzügyi mérleg többletéről, amennyiben kisebb, úgy a pénzügyi mérleg hiányáról beszélünk az adott ország esetében. Egyenlőség esetén az ország pénzügyi mérlege egyensúlyban van.

A nemzetközi fizetési mérleg harmadik része a hivatalos tartalékeszközök mérlege. Ez leegyszerűsítve a külföldi központi bankok hazai hivatalos értékpapírokból és nemzeti valutában lévő tartalékjainak változását, valamint a hazai központi bank nemzetközi tartalékjainak (deviza, arany stb.) változását tartalmazza.

A nemzetközi fizetési mérleg tehát minden az országot elhagyó és az országba érkező pénzösszeget tartalmaz. Alapvető törvényszerűség, hogy a teljes mérleg két oldalán a végösszegnek (1–3) meg kell egyeznie. Azonban, ahogy az előző leírásból látszik, egyáltalán nem biztos, hogy egy ország folyó fizetési mérlege és pénzügyi mérlege egyensúlyban van. Semmi nem garantálja, hogy az export értéke megegyezik az import értékével, a beáramló tőke értéke pedig a kiáramlóéval. A folyó fizetési mérleg és a pénzügyi mérleg együttes eredményét, összegzését nevezzük fizetési mérlegnek. Ha a két mérleg együttes eredményeként a „Követel” oldal nagyobb értéket mutat, akkor az adott országnak fizetési mérleg-többlete, ha a „Tartozik” oldal a nagyobb, akkor fizetési mérleg-hiánya van.

Amennyiben tehát az ország fizetési mérlege nincsen egyensúlyban, akkor a mérleg egyensúlyát a hivatalos tartalékeszközökben bekövetkező változások fogják megteremteni. Ez döntően azt jelenti – különösen egy kis, nem világpénz funkciót betöltő valutával rendelkező ország esetében –, hogy az ország központi bankjának tartaléka fog növekedni vagy csökkenni. Amennyiben egy országnak fizetésimérleg-hiánya van, azaz a folyó fizetési mérlegben, valamint a pénzügyi mérlegben lévő tranzakciókon keresztül több pénz hagyja el az országot, mint amennyi beérkezik, úgy a központi bank tartaléka a hiány mértékének megfelelő értékben csökken. Amennyiben az országnak fizetésimérleg-többlete van, úgy a központi bank tartalékai a többlet mértékének megfelelő értékben növekednek.

A versenyképesség szempontjából azért kiemelkedően fontos a nemzetközi fizetési mérleg ismerete és folyamatos figyelemmel kísérése, mert egy ország versenyképességének romlása hamar megjelenik a fizetési mérlegének eredményében. Versenyképesség-romlás esetén jellemzően csökken az export, és nő az import, ami rontja és negatívvá teszi a folyó fizetési mérleg eredményét. A negatív folyó fizetési mérleg még egy ideig ellensúlyozható pozitív pénzügyi mérleggel (például hitelek felvételével és eladósodással) vagy a központi bank devizatartalékjainak felhasználásával, azonban egy idő után szükségszerűen eljön a kiigazítás pillanata, és az ország folyó fizetési mérlege egy automatikus kiegyensúlyozáson megy keresztül azáltal, hogy a társadalom életszínvonalának – adott esetben gyors és drasztikus – romlása csökkenti az importot, így egyensúlyba hozva a mérleget. Ezt nevezzük fizetésimérleg-válságnak, amelyre számtalan példa volt történelmünkben. Ezek szinte minden esetben versenyképességi problémákra vezethetők vissza.

Fizetésimérleg-válságok

A legtöbb olyan gazdasági válság, ahol egy-egy ország vagy régió gazdaságának és életszínvonalának hirtelen, drasztikus visszaesését látjuk, általában fizetésimérleg-válságnak tekinthető.

Fizetésimérleg-egyensúlytalanságtól szenvedett Spanyolország a Franco-rendszer vége felé, a brit gazdaság a 70-es években, a magyar gazdaság a 80-as években, de a fizetési mérleg összeomlása van az 1982-es latin-amerikai válság, az 1994-es mexikói tequilaválság, az 1997-es orosz és távolkeleti válság, a 2001-es argentin válság, valamint rengeteg afrikai gazdasági összeomlás mögött is. De ugyanígy fizetésimérleg-válságnak tekinthetők az euróvízóna perifériás országainak – különös tekintettel Görögországra – 2008 utáni folyamatos gazdasági problémái, valamint a kelet-közép-európai országokban – kiemelten Magyarországon és Romániában – 2008-ban elszenvedett súlyos gazdasági visszaesés is. Napjainkban fizetésimérleg-problémákkal küzd, és ezért ingatag a gazdasági stabilitása – többek között – Venezuelának, Zimbabwének, Törökországnak, Argentínának.

1.4. Az állam szerepe a nemzetgazdaság működésében

Termékeket és különösen szolgáltatásokat (például oktatás, egészségügy) az állami szektor is állít elő. Ezek ugyanúgy értéket teremtenek, és szükségleteket elégítenek ki, azonban létrehozásuk finanszírozása a vállalati szektor által előállított értékből fizetett – vállalati és háztartási – adókból történik. Ezzel kapcsolatban fontos látni, hogy egy nemzetgazdaságban csak annyi jövedelem keletkezik, amekkora hozzáadott értékben a vállalati szektor termékeket és szolgáltatásokat értékesít a hazai vagy a világpiacon. Az állami szektor nem állít elő jövedelmet, hanem a vállalati szektorban keletkezett jövedelem egy részét beszedi, és ebből fedezi saját kiadásait.

A nemzetgazdaság működését alapvetően a piaci koordináció, azaz a piaci kereslet-kínálat határozza meg. Ez alapján dől el, hogy milyen termékből és szolgáltatásból mennyit állítanak elő, és azokat milyen áron értékesítik. Azonban a piaci koordináció megfelelő működése érdekében az államnak is vannak feladatai, amelyek közül a legfontosabbakat az 5. ábrán láthatjuk:

5. ábra

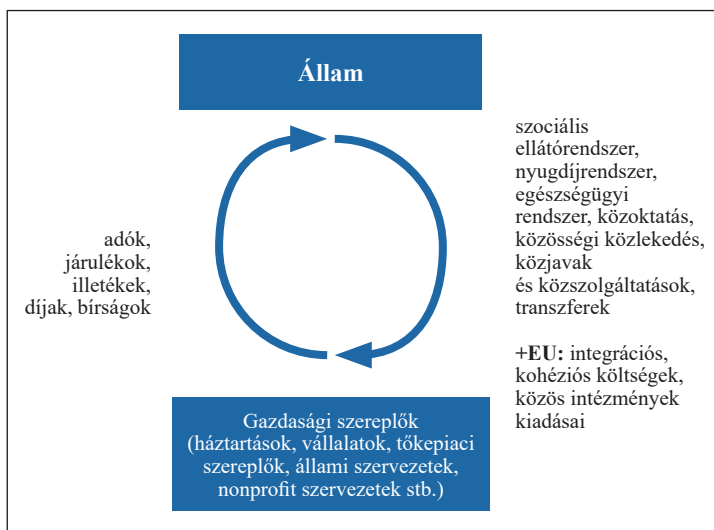
Az állam feladatai a nemzetgazdaság működésében

Forrás: a szerző szerkesztése

Ahogy jog- és vagyonbiztonság nélkül nem működik egy gazdasági rendszer, úgy tisztességes piaci verseny nélkül sem. Ugyanis a verseny készíti fejlődésre a vállalatokat. Ennek hiányában leállnak a vállalatok a fejlesztésekkel, innovációval s beruházásokkal, és az adott nemzetgazdaság előbb-utóbb véglegesen lemarad a technológiai fejlődésben. Megfelelő szintű technológia nélkül azonban nem lehet versenyképesnek lenni, és az adott nemzetgazdaság termékei és szolgáltatásai eladhatatlannak válnak mind a hazai, mind a külföldi piacon. Enélkül viszont nem keletkezik megfelelő jövedelem a nemzetgazdaságban, és az életminőség az országban gyorsan hanyatlani kezd. Emellett a fair verseny megléte a háztartások és az állam mint fogyasztó számára is kiemelten fontos. Ugyanis verseny esetén a vállalatok törekedni fognak arra, hogy a fogyasztói igényeket minél magasabb szinten, minél kedvezőbb ár-érték arányban kiszolgálják, ugyanis csak így tudják elérni, hogy a vevők őket válasszák versenytársaik helyett. Amennyiben nincsen verseny, vagy a verseny nem tisztességes, úgy az adott nemzetgazdaságban a fogyasztói igények kiszolgálása és ebből adódóan az életminőség is alacsonyabb szintű lesz.

A jövedelem-újraelosztás célja (6. ábra), hogy az állam ellássa a társadalom által rábízott funkciókat, valamint csökkentse a társadalom egyes rétegei, illetve az ország egyes régiói között fennálló életminőség-különbséget. Ennek érdekében a gazdasági szereplőktől különböző formában (adók, járulékok, díjak stb.) jövedelmük egy részét elvonja. Az így

befolyt összeget aztán az újraelosztási csatornákon keresztül másmilyen elosztásban visszajuttatja a gazdasági szereplőkhöz úgy, hogy egyrésztől közjavakat [5.] állít elő (honvédelem, infrastruktúra stb.), amelyeket mindenki fogyaszthat, másrésztől az oktatási, egészségügyi és szociális ellátórendszeren keresztül biztosítja, hogy mindenki tudásához, szorgalmához mértén hozzájárulhasson a gazdasági teljesítményhez, és részesülhessen annak jövedelméből, de legalábbis emberi léthez méltó életet élhessen. [6.] Azért nevezzük újraelosztásnak, mert nem mindenki annak függvényében részesül az állam által biztosított szolgáltatásokból, transzferekből, hogy mennyit fizetett be. A gazdagabb régiók, a magasabb jövedelmű társadalmi rétegek jellemzően többet fizetnek be, a szegényebb régiók, alacsonyabb jövedelmű társadalmi rétegek jellemzően nagyobb mértékben részesülnek a visszaosztásból. A jövedelem-újraelosztás mértékét a GDP-hez szokták viszonyítani. Jellemzően minél magasabb hányadát szedi be és osztja újra az állam a megtermelt GDP-nek, annál kisebbek lesznek a társadalmi és regionális különbségek. Természetesen ez attól is függ, hogy mire mennyit költ az állam. Az önmagára, saját működésére túl sokat költő állam nem jól látja el feladatát. Ráadásul, mivel az adóterhek költségként jelentkeznek a vállalatok számára, ha túlzottan magasak, ronthatják azok versenyképességét. Így a hatékonytalan állam esetén a vállalatok könnyen más országokba települhetnek át.

6. ábra

A jövedelem-újraelosztás működése a nemzetgazdaságban

Forrás: a szerző szerkesztése

Az állam közvetlen és közvetett módon a termelési tényezők gazdasági felhasználását, azok gazdasági szereplők közötti elosztását is befolyásolja. Ezt nevezzük erőforrás-újrendezésnek (5. ábra). Közvetlen beavatkozás, amikor valamilyen társadalmilag, gazdaságilag vagy ökológiailag fontos cél érdekében (például a közösségi közlekedés működése) az állam maga használja fel a termelési tényezőket az általa tulajdonolt vállalatokon keresztül. Közvetett befolyásolás, amikor a társadalmilag hasznosabb gazdasági tevékenység növelése érdekében

az adott területen támogatja a termelési tényezők felhasználását, míg a kevésbé hasznos tevékenység csökkentése érdekében – például megemelt adókkal – megdrágítja a termelési tényező-felhasználást. (Ilyen például a gazdasági tevékenység környezetkárosító hatása, amely kapcsán a támogatásokról és büntetésekről mint állami feladatról lesz szó a 8. fejezetben.)

A tervutasításos gazdasági rendszer versenyképtelensége

A tervutasításos gazdasági rendszerben nem igazán különül el az állami szektor és a vállalati szektor, ugyanis ebben a gazdaságirendszer-típusban a vállalatok döntően vagy kizárólag állami tulajdonban vannak. Pontosan ez az, ami a gondot okozza, és a rendszert versenyképtelenné teszi a piacgazdasággal szemben. Ugyanis a vállalatoknak nincsenek valós tulajdonosai, akik kikényszerítenék a hatékony működést. A piacgazdaságban a tulajdonos magánszemélyek a saját megtakarításukat (tőkéjüket) fektetik be, és azt kockáztatják a vállalat működése során. Ezért mindent megtesznek a vállalat minél hatékonyabb (profitábilisabb) működéséért, és nyomást gyakorolnak a menedzsmentre ennek érdekében. A tervutasításos gazdaságban nincsen ilyen erős tulajdonosi érdek, hiszen a vállalatok más pénzt (a közösség pénzét) kockáztatják. Ebből adódóan sokkal „kényelmesebb” a vállalatok működése. Erre ráerősít, hogy az áru- és szolgáltatás piacon sincsen olyan éles verseny (az is előfordul, hogy semmilyen verseny sincs) a vállalatok között. Ennek a kényelmességnek a következményeként a vállalatok elmaradnak kutatás-fejlesztésben, innovációban és végül technológiában, valamint termelékenységekben. Ennek lett a következménye, hogy a kétpólusú világrend idején a szocialista társadalmak egyre nagyobb technológiai hátrányba és ebből kifolyólag életszínvonalbeli lemaradásba kerültek a kapitalista társadalmakkal szemben.

Jó példa erre a magyar Ikarus járműgyár által gyártott Ikarus 200-as buszcsalád esete. Az 1960-as évek végén kifejlesztett típuscsalád akkor a világ legmodernebb autóbuszai közé tartozott. A típuscsalád előtt az egész szocialista tábor piacai nyitva álltak komolyabb versenytárs nélkül. Ebből adódóan óriási szériában gyártották, s mind a mai napig a világon a legnagyobb példányszámban értékesített busztípus. Azonban pont ez a verseny nélküli és kényelmes állami tulajdonosi állapot okozta a veszít. A típuson a következő két évtizedben csak minimális módosításokat, fejlesztéseket végeztek, s bár próbálkoztak korszerűbb típuscsaládok kialakításával is, a világ technológiailag messze elhaladt az üzem mellett. Így amikor a szocialista rendszer megszűnésekor a gyár a világpiacon találta magát a legmodernebb technológiákkal szemben, akkor versenyképtelenné bizonyult.

A fenti logikából adódóan az állami tulajdonú vállalatok működési hatékonysága napjainkban is messze elmarad a magánvállalatokéhoz képest. Ezért mindig alaposan meg kell gondolni, hogy a gazdasági rendszer mely területén van szükség közvetlen állami beavatkozásra (állami tulajdonú vállalatok képében), és mely területeken elég a közvetett állami beavatkozás (piacszabályozás vagy -befolyásolás különböző eszközeinek formájában).

Ahogy a későbbi fejezetekben lesz szó róla, a gazdasági rendszer működésének és napjaink versenyképességének az alapja, hogy képzett és – mind fizikailag, mind mentálisan – egészséges munkaerő álljon rendelkezésre a gazdaság számára. Ennek biztosítása is döntően az állam feladata magas színvonalú oktatási és egészségügyi rendszer fenntartásán keresztül.

Az előzőek mellett az állam feladata lehet az is, hogy a gazdasági törvényszerűségek következtében létező gazdasági ciklusok hatásait csökkentse különösen a foglalkoztatás területén.

A nemzetgazdaság működéséből és a jövedelem-újraelosztás logikájából megérthető, hogy nem a vállalati szektor van az államért, hanem az államnak kell szolgálnia a vállalati szektort. Azért, hogy az minél versenyképesebb lehessen, és ezzel több jövedelmet állítson

elő, amely egy részének elvonásával az újraelosztáson keresztül az állam megvalósíthatja szakpolitikai céljait, valamint elláthatja az állami szektorra delegált feladatokat (például honvédelem stb.) Ez a tankönyv ezzel foglalkozik, azt mutatja be, hogy milyen tényezők tesznek versenyképessé egy gazdaságot, és hogy miként fejleszthetők ezek a tényezők.

1.5. Összefoglaló gondolatok

Az emberi közösség és társadalom kialakulásával párhuzamosan megszületett a gazdasági rendszer is, amelyen keresztül termelési tényezőket felhasználva termékeket és szolgáltatásokat állítunk elő. Ebben a bevezető 1. fejezetben ennek a gazdasági rendszernek a működését foglaltuk össze, mégpedig a makroszintet, azaz a nemzetgazdaságot bemutatva.

A nemzetgazdaság szektorai a vállalati szektor, a háztartási szektor, a bankszektor, az állami szektor és a nonprofit szektor. A szektorok tagjai a makropiacokon találkoznak egymással. Emellett minden nemzetgazdaság kapcsolatba kerül más országokhoz tartozó gazdasági szereplőkkel is. Gazdasági teljesítményen a vállalati szektorban előállított áruk és szolgáltatások értékét értjük, mégpedig úgy, hogy minden egyes munkafolyamatnál csak az ott keletkezett hozzáadott értéket vesszük figyelembe. Amennyi hozzáadott érték keletkezik egy gazdaságban, annyi jövedelemmel rendelkeznek a gazdaság szereplői. Ebből a jövedelemből fogyaszthatnak és takaríthatnak meg a háztartások, valamint ezen jövedelem egy részének újraelosztásából láthatja el az állami szektor is a társadalom által rábízott feladatokat. A termelési és szolgáltatási tevékenység működőképességének biztosítása érdekében kiemelten fontos, hogy beruházásokkal ellentételezzük a fizikai és szellemi termelőkapacitások elavulását és elkopását. A beruházások finanszírozásához viszont arra van szükség, hogy a háztartási és az állami szektor elegendő megtakarítást biztosítson a bankszektor számára.

A gazdasági rendszer működése kapcsán a következő legfontosabb dolgokat mérjük: mekkora a gazdasági teljesítmény értéke, milyen a gazdasági berendezkedés szerkezete, mekkora az árszínvonal-változás mértéke, a társadalom mekkora hányada vesz részt a gazdasági tevékenységben, mennyire nyitott külgazdaságilag az ország, milyen a külgazdasági egyensúly helyzete. Ebben a fejezetben mindegyik mérésére mutattunk be mérőszámokat, indikátorokat, rendszereket.

A nemzetgazdaság működését alapvetően a piaci koordináció, azaz a piaci kereslet-kínálat határozza meg. Ez alapján dől el, hogy milyen termékből és szolgáltatásból mennyit állítanak elő, és azokat milyen áron értékesítik. Azonban a piaci koordináció megfelelő működése érdekében az államnak is vannak feladatai, úgymint a piaci verseny és annak tisztaságának biztosítása, a jövedelem-újraelosztási rendszer működtetése, a termelési tényezők újrerendezésével azok felhasználásának hatékonyabbá tétele, valamint egészséges és jól képzett munkaerő biztosítása a gazdaság számára.

A továbbiakban a gazdasági teljesítmény növekedését meghatározó tényezőket a 2. fejezetben mutatjuk majd be. A gazdasági szerkezet és a versenyképesség kapcsolata, azaz hogy milyen módon határozza meg egy ország versenyképességét az, hogy milyen gazdasági ágak és milyen eloszlásban telepedtek meg az adott nemzetgazdaságban, a 3. fejezetben lesz kifejtve, azt, hogy a kisvállalkozásoknak milyen szerepe van a versenyképességben, a 7. fejezet mutatja be. Azzal, hogy a gazdasági rendszerben keletkezett jövedelem miként

oszlík meg a társadalom tagjai között, és ez hogyan hat a versenyképességre, a 6. fejezet fog foglalkozni. A 8. fejezet pedig felvázolja, hogy az ebben a fejezetben bemutatott gazdasági rendszer nem értelmezhető önállóan, elkülönülten az őt körülvevő természeti környezettől.

Jegyzetek

1. A transzfer az ellentételezés nélkül átadott jövedelem, jöszág vagy eszköz. Ilyen lehet az állam által nyújtott szociális juttatás (jövedelem vagy áru formájában) vagy vissza nem térítendő támogatás, de ilyen a háztartások és a vállalatok részéről adott adomány is.
2. A nominál-GDP esetén a gazdasági teljesítmény mérésénél a tárgyidőszakban előállított mennyiséget és a tárgyidőszaki árakat vesszük figyelembe. Ezzel szemben a reál-GDP esetén a tárgyidőszaki mennyiséget a bázisidőszaki árakkal szorozzuk. Így a két mutató hányadosa azt mutatja meg, hogy hogyan változott az árszínvonal a bázisidőszakról a tárgyidőszakra.
3. Az ábra a népesség munkaerőpiaci szempontú osztályozásának klasszikus változatát mutatja. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) már egy másik típusú osztályozást alkalmaz.
4. A nemzetközi tőkeáramlásnak három alapvető formája van: 1. közvetlen külföldi beruházás; 2. portfólióberuházás; 3. közvetlen kölcsöntőke (hitel). A közvetlen külföldi beruházás alatt olyan tőkemozgást kell érteni, amely során egy vállalat külföldön leányvállalatot hoz létre, leányvállalatát bővíti, vagy felvásárol valamilyen másik vállalatot. A közvetlen külföldi beruházás megkülönböztető vonása, hogy nemcsak erőforrások (tőke) átadását foglalja magában, hanem az irányítás megszerzését is. A leányvállalatnak nemcsak pénzügyi kötelezettségei vannak az anyacéggel szemben, hanem ugyanannak a szervezeti struktúrájának is része. Ezzel szemben a portfólióberuházás külföldi értékpapír (vállalati kötvény, részvény, állampapír) vásárlását jelenti irányítási jog megszerzése nélkül. Ennek egyik része lehet kölcsöntőke (vállalati, állami kötvény), egy része pedig véglegesen átadott eszköz (részvény). A közvetlen kölcsöntőke mozgása a klasszikus hitelügyleteket jelenti, amelyek jelentős része a nemzetközi pénzüpiacokon a különböző tőkepiaci és pénzüpiaci szervezetek (például bankok) között zajlik.
5. A közjavak olyan termékek vagy szolgáltatások, amelyek fogyasztásából az adott közösség egyetlen tagja sem zárható ki, és ahol a fogyasztók között nem áll fenn rivalizálás, mert a jöszág rendelkezésre állása kvázi végtelen. Nemzetgazdasági szinten, ahol a létrehozó és fogyasztó közösség alatt az egész társadalom érthető, a közjavakat általában az állam állítja elő úgy, hogy az előállítás költségét adó formájában beszedi a társadalomtól.
6. Emberi léthez méltó élet alatt az ENSZ a tartalmas, emberi lét szinonimáját érti, azaz olyan életszínvonalat, amely az legalapvetőbb biológiai szükségletek kielégítésén túl legalább minimális társadalmi, közösségi szükségletek kielégítését is lehetővé teszi.

Ellenőrző kérdések

1. Mit nevezünk gazdasági rendszernek, és milyen szintjei vannak?
2. Egy nemzetgazdaságnak milyen szereplői (szektorai) vannak, és hogyan kapcsolódnak egymáshoz?
3. Hogyan keletkezik jövedelem egy gazdaságban?
4. Milyen mutatókkal mérjük a gazdasági teljesítményt, és mi a különbség az egyes mutatók között?
5. Milyen mutatókkal mérjük a munkaerőpiac helyzetét, valamint az árszínvonal-változást?
6. Napjainkban miért válik egyre fontosabbá, hogy az ország versenyképes legyen?
7. Melyik a külgazdasági egyensúlyt mérő fő mutató, és milyen részei vannak?
8. Milyen feladatai vannak az államnak a gazdasági rendszer működőképességének fenntartása szempontjából?
9. Miért kiemelkedően fontos, hogy egy gazdaságban tiszta, fair piaci verseny legyen?
10. Milyen a magyar gazdaság szerkezeti berendezkedése?
11. Hogyan alakult az elmúlt időszakban Magyarország nemzetközi fizetési mérlege?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- BOGÁR L. – CSATH M. – GAZDAG L. – HUTKAI Zs. – SZEGŐ Sz. – VASS Cs. (2014): *Közgazdaságtan: Társadalomgazdaságtan, makroökonómiai alapok*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- JAKSITY Gy. (2003): *A pénz természete*. Budapest, Alinea.
- KRUGMAN, P. R. – OBSTFELD, M. (2003): *Nemzetközi gazdaságtan*. Budapest, Panem.
- MANKIW, N. G. (2005): *Makroökonómia*. Budapest, Osiris.
- TAKSÁS B. (2013): *Gazdasági biztonsági kihívások napjaink globalizált világában*. PhD-értekezés. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- VERESS J. szerk. (2009): *A gazdaságpolitika nagy elosztórendszerei*. Budapest, Typotex.